

بسم الله الرحمن الرحيم

مصادیق مجاری فیض الهی از دیدگاه آیت الله جوادی آملی

اعظم محمود آبادی مقدم^۱

چکیده

عنوان این تحقیق مصادیق مجاری فیض الهی از دیدگاه آیت الله جوادی آملی است. مهم-ترین هدف انسان ارتباط با خدا و رسیدن به سعادت است، برای رسیدن به این هدف باید به فیض خدا دست پیدا کرد و هر انسانی هم واقف است که منبع فیض تنها خدا است و اگر فیضی هم از جایی به ما می‌رسد فقط به اذن الهی است. حال این سوال مطرح می‌شود که این فیض به واسطه چه کسانی به انسان می‌رسد و این افراد دارای چه ویژگی‌های هستند. هدف از این تحقیق شناخت واسطه‌ها و مجاری فیض خدا است که به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع تفسیری و غیره مورد بررسی قرار گرفته است و به این نتایج دست یافته است که انسان‌های کامل مانند: ائمه، انبیاء، اولیاء و امام زمان (علیهم السلام) و هم چنین پدر و مادر و انسان‌های دیگر و مواردی مثل نماز می‌توانند واسطه فیض الهی قرار گیرند.

کلید واژه‌ها: مصادیق، مجاری، فیض.

^۱ . سطح ۲، حوزه علمیه حضرت زینب کبری (سلام الله علیها)، a.magmoodi.۶۳۶۳@gmail.com .

مقدمه

مهم‌ترین هدف انسان ارتباط با خدا و رسیدن به سعادت و کمال است. برای رسیدن به این هدف باید به رحمت و فیض الهی دست پیدا کرد، با اینکه ارتباط با خدا بدون واسطه است اما برای برخورداری از سرچشمه فیض الهی نیاز به واسطه می‌باشد که در فرهنگ دین گاهی به فیض تعبیر می‌شود و این همان بخشش و عطای بی‌نهایت الهی است. فیض گاهی به معنی سرریزی و ریختن آب از بالا به پایین است که معنای عطا و بخشش را هم دارد. فیض الهی یعنی از رحمت بی‌نهایت خدا برخوردار شدن و به دلیل اینکه همه افراد به رحمت الهی نیازمندند و از طرفی نزول رحمت از راه‌های مختلفی انجام می‌گیرد همه باید فیض الهی را بشناسند، در این زمینه تحقیقاتی صورت گرفته از جمله: کتاب واسطه‌های فیض الهی نوشته رضا استادی، امام واسطه فیض الهی نوشته یدالله دادجو، وساطت خلیفه الهی در رسیدن فیض به عالم از دیدگاه شریعت و عرفان اسلامی نوشته رضا نوروزی، اثبات امامت و واسطه فیض از رحیم لطفی و واسطه‌ی فیض در حوزه معرفت دینی نوشته محمد حسین موسوی زاده، با توجه به این موارد محقق سعی دارد مصادیق فیض الهی را مورد بررسی قرار دهد و از آنجا که برای آگاهی از مجاری فیض الهی کاملترین منبع قرآن می‌باشد و در بین مفسرین آیت الله جوادی آملی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار هستند به دلیل اینکه تمام دیدگاه‌های کلامی، فلسفی، عرفانی و غیره را بررسی کردند و بعد نظر خودشان را ارائه کردند، لذا ضرورت دیده شد مصادیق مجاری فیض الهی مورد بررسی قرار گیرد.

الف – مفهوم شناسی

مصادیق: جمع مصداق آنچه منطبق بر امری می‌گردد.^۱ در اصطلاح چیزی که صدق دیگری از او دریافت می‌شود، گواه راستین چیزی و آنچه موافق چیزی باشد.^۲ واژه مجاری: جمع مجری، مجراها، محل جریان آب‌ها، جریان‌گاه‌ها و روان‌گاه‌ها ی هر چیزی.^۳

فیض در لغت به معنای پر شدن.^۴ در اصطلاح به بسیار شدن چیزی، ریزش، بخشش و لطف الهی و بسیار شدن آب چنان که روان گردد.^۵ فیض الهی امر واحدی است که همواره موجود است و دارای بخش‌های مختلفی نیست تا آن که همواره بخشی موجود و بخشی معدوم گردد، آنچه قسمت پذیر و عدم پذیر است و گاهی از هستی بهره گرفته و گاهی معدوم می‌شود مستفیض است از باب تشبیه معقول به محسوس، فیض الهی را به نور خورشید می‌توان تشبیه کرد که واحد همیشگی بوده و شب و روزی برای آن قابل تصور نیست ولیکن اشیا یی که از آن بهره می‌گیرند گاه محجوب بوده و از دریافت نور محروم می‌گردند.^۶

مهم‌ترین هدف و مطلوب انسان رسیدن به قرب الهی از طریق شناخت خدای سبحان و ارتباط با اوست؛ زیرا جزء او کسی شایستگی و ارزش آن را ندارد که هدف و مطلوب قرار گیرد و انسان در راه او تلاش و فداکاری کند، از این رو لازم است شخص پس از بیداری و لزوم حرکت در جهت آن هدف عزم و تصمیم خود را به کار گیرد و با فراهم کردن اسباب مناسب تلاش کند تا به مطلوب خود برسد خدای متعال در این خصوص می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا

۱. دشتی، معارف و معاریف، ج ۹، ص ۴۱۱.

۲. دهخدا، فرهنگ متوسط دهخدا، ج ۲، ص ۲۷۳۱.

۳. دشتی، معارف و معاریف، ج ۹، ص ۱۱۳ و دهخدا، فرهنگ متوسط دهخدا، ج ۲، ص ۲۶۰۳.

۴. قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۲۱۵.

۵. دشتی، معارف و معاریف، ج ۹، ص ۲۱۴۶.

۶. جوادی آملی، رحیق مختوم، ص ۲۹۶.

إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَ جَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ^۱» ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خدا پروا کنید و برای تقرب به سوی او وسیله بجویید و در راه او جهاد کنید شاید رستگار شوید.

از این آیه استفاده می‌شود که خدا ی بزرگ نظام جهان را بر اساس سبب و علت و معلول آفریده و برای هر چیز سببی قرار داده، وجود واسطه‌ها در نظام تکوین و تشریع با ربوبیت خدای بلند مرتبه منافات ندارد، چنان که تقرب به خدا بدون وسیله میسر نیست دریافت فیض الهی نیز بدون آن ممکن ممکن نخواهد بود.

مسئله واسطه و عدم واسطه از مباحث بسیار مهمی است که از سوی ظاهر گرایان و متحجران مانند فرقه وهابیت به صورت شبهه مطرح شده و شیعه را به کفر و شرک متهم کرده‌اند، آن‌ها مدعی هستند که میان خدا و خلق هیچ واسطه‌ای نیست و انسان باید همه نیازمندی‌های خود را بدون واسطه از خدا طلب کند در غیر این صورت گرفتار شرک خواهد شد، اما شیعه معتقد به این است که بر اساس ادله عقلی و نقلی، جهان را عالم اسباب می‌دانند و معتقدند که مجاری فیض واسطه بین خدا و انسان هستند و در طول خالقیت و ربوبیت خدا قرار دارند، از جمله این واسطه‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

ب – مصادیق مجاری فیض الهی

۱- انسان کامل

ذات اقدس الهی منبع لایزال الهی است که فیض او نظام هستی را مستفیض و مست می‌کند؛ لکن نظم خاص وجودی او به گونه‌ای است که هیچ موجودی بدون وساطت انسان کامل توان دریافت مستقیم فیض الهی را ندارد حتی وجود ملکی انسان کامل برای بهره مند شدن از فیوضات ویژه وجود ملکوتی خودش به وساطت جبرئیل نیاز دارد یعنی آن فرشته مقرب وحی الهی را مستقیم دریافت نمی‌کند، بلکه او نیز به وساطت وجود ملکوتی انسان کامل مستفیض می‌شود پس

^۱ . مائده: ۳۵.

وجود مُلکی او را مست فیض می‌کند، از این رو وجود ملکوتی انسان کامل معلم فرشتگان است هر چند وجود مُلکی انسان کامل در بیان احکام و آیات الهی منتظر نزول او می‌ماند.^۱

انسان کامل معلم فرشتگان است و فیض الهی از مجرای انسان کامل به جهان امکان می‌رسد و این منافاتی با مجرای فیض بودن فرشتگان برای همه انسان‌ها از جمله انسان کامل ندارد چنان که همه انسان‌ها حتی انسان کامل حیات را از اسرافیل، علم را از جبرائیل و رزق را از میکائیل و یا این سه را از سایر فرشتگان تحت تدبیر این سه میگیرند؛ زیرا مجرای فیض بودن انسان کامل مربوط به مرحله عالی‌ه انسان کامل است که آن مرتبه بر این عالم به حقایق جهان و مسجود ملائکه است و مجرای فیض بودن فرشتگان مربوط به مراتب متوسط یا نازل انسان کامل است^۲ که از باب «قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»^۳ زمینی است.

انسان کامل از آن جهت که مانند انسان‌های دیگر تحت تدبیر فرشتگان است ولی از آن جهت که شاگرد بی واسطه خدا و عالم به همه حقایق جهان امکان است در همه چیز حتی در وحی واسطه فیض است یعنی حتی وحی الهی پیش از آن که به فرشتگان برسد به مرحله ولای انسان کامل می‌رسد و آنگاه به برکت آن مرحله برین به فرشتگان نازل می‌شود.^۴

ولایت تکوینی انسان کامل بدان معنا نیست که خدا کارها را به او وا گذاشته است بلکه وی کارها را از راه افاضه الهی به انجام می‌رساند به گونه‌ای که فاعل حقیقی خداست و او مظهر فیض و آیات الهی است، ولی الله یکی از وسائل الهی است، همان گونه که خدا با آب، گرسنگی، آتش، سردی نیاز گیاهان را بر طرف می‌سازد با انسان کامل نیز نیاز دیگر موجودها را فراهم می‌آورد. و کسی که مراحل تجرد برزخی و عقلی را گذرانده به تجرد تام عقلی برسد به دلیل آنکه در طول علل قرار گرفته به همه مراتب پایین‌تر اشراف علمی و تسلط عینی دارد، در علم و عمل از آگاهی و قدرت کامل برخوردار بوده انسان کامل نامیده می‌شود و قدرت وجودی او ولایت تکوینی نام دارد،

۱. جوادی آملی، ادب فنای مقربان، ج ۴، ص ۳۰۵.

۲. جوادی آملی، تفسیر تسنیم، ص ۲۱۰.

۳. کهف: ۱۱۰.

۴. جوادی آملی، تفسیر تسنیم، ص ۲۱۰.

مأمورند تا مثلاً رزق خدا را به دیگران برسانند؛ زیرا رازق حقیقی تنها ذات باری تعالی است و دیگران هم محتاج او هستند، اسناد کار الهی به غیر خدا به جهت وسیله و مأمور بودن آنهاست و گر نه به تنهایی کاری از غیر خدا ساخته نیست.^۱ حضرت ایوب بعد از بیان گفتاریش عرض کرد: «أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»^۲؛ پروردگارا رحمت تو نامحدود است و رحمت دیگران مظهر رحمت توست، غیری نیست که در قبال خدا رحمت داشته باشد تا رحمت او بیشتر باشد، بدین جهت انسان هر جا اثر خیری می بیند باید خدا را شکر کند و اشخاص و اشیاء را مجرای فیض الهی بداند نه منشاء فیض^۳ افزون بر این که موحد ناب تنها تکیه گاهش خدا است و دیگران را فقط مجاری فیض الهی می داند و به این جهت اگر خیری از کسی به او رسید با امتثال مفاد حدیث شریف «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعِمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ»^۴ از احسان و تفضل او به عنوان احسان و تفضل مخلوق تشکر می کند و چون شناخت مخلوق به چهره‌ی مخلوق، شناخت خالق است او در حقیقت خدا را شناخته و از او تشکر کرده است؛ زیرا مخلوق از آن جهت که مخلوق است پیک خالق را به همراه دارد.^۵

۵- نماز

هادی بالذات خداست و نماز گزاران هنگام قرائت، هدایت را از او می طلبند و او که هادی بالذات است به وسیله‌ی قرآن، نماز، پیامبر و اولیایش که نخست آنان را هدایت کرد جامعه‌ی انسانی را هدایت می کند، ابزارهای معنوی شبیه وسائل مادی نیستند، زیرا ابزار معنوی در حد خود موجود، مکمل و مجرای فیض الهی اند و از منظر برخی علت‌های متوسط و از منظر برخی مظاهر ویژه خدایند.^۶ نماز گزار نماز را پاس می دارد و نماز نیز وظیفه‌ی حفظ نماز گزار را به عهده دارد، نماز انسان را از بدی‌ها بر حذر می دارد، مراقبت و استمرار حفظ سبب پیدایش ملکه‌ای نفسانی در

^۱ . جواد آملی، تفسیر تسنیم، ج ۱۷، ص ۴۲۸.

^۲ . انبیاء: ۸۳.

^۳ . جواد آملی، تفسیر موضوعی قرآن کریم، سیره پیامبران در قرآن ۲، ج ۷، ص ۷۶.

^۴ . مجلسی، بحار النوار، ج ۶۸، ص ۴۷، ص ۴۴.

^۵ . جواد آملی، حماسه و عرفان، ص ۶۳.

^۶ . جواد آملی، هدایت در قرآن، ص ۷۷-۷۸.

جان نماز گزار است و ملکات نفسانی ارزشمند نیز مراقب صاحب خود هستند، مثلاً خدای سبحان رازق حقیقی است نه این که دیگران حقیقتاً رازق‌اند، در حقیقت ملکات نفسانی محافظ میان نماز گزار و خدا است و اسناد آن به نماز به جهت مجرای فیض الهی بودن نماز است. محافظت فقط یک طرفه و از سوی خدا است؛ زیرا توفیق الهی سبب می‌شود که انسان بتواند از نعمت الهی حق شناسی کند و به نماز بایستد و خدا در برابر این حق شناسی مراقب نماز گزار است.^۱ از این رو بزرگانی چون مرحوم سید حیدر گفته‌اند که به هنگام نماز آن اندازه فیض الهی نصیب انسان می‌شود که با عمر نوح نیز نمی‌توان گوشه‌ای از آن را بر شمرد و هر کس به جایی رسیده است از برکت نماز توفیق یافته است؛^۲ زیرا نماز مناجات با پروردگار است.^۳

^۱ . جواد آملی، تفسیر تسنیم، ج ۱۱، ص ۴۷۱-۴۷۲.

^۲ . جواد آملی، صورت و سیرت انسان در قرآن، ص ۱۲۸.

^۳ . مجلسی، بحار النوار، ج ۶۸، ص ۲۱۶.

نتیجه گیری

ذات اقدس الهی منبع فیض الهی است که فیض او نظام هستی را مستفیض و مست می کند. لکن نظم خاص وجودی او به گونه ای که هیچ موجودی بدون اذن و اراده او نمی تواند مصداق فیض الهی قرار گیرد، فیض خدا گاه با واسطه به انسان می رسد. انسان کامل معلم فرشتگان است و هیچ موجودی بدون وساطت انسان کامل توان دریافت مستقیم فیض الهی را ندارد و ولایت تکوینی انسان کامل بدان معنا نیست که خدا کارها را به او وا گذاشته بلکه انسان کامل کارها را از راه افاضه الهی به انجام می رساند که این انسان های کامل شامل: پیامبران، ائمه، انبیاء، اولیاء و امام زمان (علیهم السلام) می باشند و فرشتگان فرستادگان خدا هستند که هر یک وظیفه ای دارند تا با انجام دادن آن هدایت تکوینی ویژه را به مورد خاص برسانند، فرشتگان با همه قداست و شرافتی که دارند تنها واسطه فیض هستند و نمی توانند هدایت و رهبری مستقیم جامعه بشری را به عهده بگیرند، مقام فرشتگان دون مقام انسان کامل است. فرشتگان شاگرد با واسطه خدای سبحان و انسان کامل شاگرد بی واسطه اوست، والدین هم می توانند مجرای فیض الهی واقع شوند؛ زیرا طبق جریان عادی اگر آنها نبودند فرزند به دنیا نمی آمد، البته فیضی که پدر و مادر به فرزند منتقل می کنند تنها افاضه خداست نه از ناحیه خود. از این رو اگر بخواهند ارتباط فرزند را با خدا قطع کنند او را به شرک دعوت کنند اطاعت از آنان نارواست.

برخی از مخلوقات الهی هم نسبت به دیگران رازق، حکیم، توانایند و می توانند مصداق فیض الهی واقع شوند، مأمورند رزق خدا را به دیگران برسانند. اسناد کار به غیر خدا به جهت وسیله و مأمور بودن آنهاست و گرنه به تنهایی کاری از غیر خدا ساخته نیست و مورد دیگر نماز است که انسان را از بدی ها بر حذر می دارد، مراقبت و استمرار در نماز سبب پیدایش ملکه ای نفسانی در جان نماز گذار است، مثلاً خدای سبحان رازق حقیقی است نه این که دیگران حقیقتاً رازق اند، در حقیقت ملکات نفسانی محافظت میان نماز گذار و خدا است و اسناد آن به نماز به جهت مجرای فیض بودن نماز است. پس تمام مواردی که نام برده شد مصادیق مجاری فیض خدا هستند که می توانند فیض را از خدا دریافت کنند و به انسان برسانند.

فهرست منابع

❖ قرآن

- ۱- ابن بابویه، محمد بن علی، کمال الدین و تمام النعمه، محقق: علی اکبر غفاری، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۹۵ ه. ق.
- ۲- جوادی آملی، عبدالله، ادب فنای مقربان (شرح زیارت جامعه کبیره)، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ اول، ۱۳۹۶ ه. ش.
- ۳- _____، امام مهدی موجود موعود، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ سوم، ۱۳۸۸ ه. ش.
- ۴- _____، پیامبر رحمت، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ دوم، ۱۳۸۸ ه. ش.
- ۵- _____، تفسیر تسنیم، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ سوم، ۱۳۹۰ ه. ش.
- ۶- _____، تفسیر موضوعی قرآن کریم (سیره رسول اکرم در قرآن)، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ دهم، ۱۳۹۴ ه. ش.
- ۷- _____، تفسیر موضوعی قرآن (سیره پیامبران در قرآن ۱)، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ هشتم، ۱۳۹۴ ه. ش.
- ۸- _____، تفسیر موضوعی قرآن (سیره پیامبران در قرآن ۲)، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ هشتم، ۱۳۹۲ ه. ش.
- ۹- _____، تفسیر موضوعی قرآن (هدایت در قرآن)، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ ششم، ۱۳۹۴ ه. ش.
- ۱۰- _____، حماسه و عرفان، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ هشتم، ۱۳۸۴ ه. ش.
- ۱۱- _____، رَحِیقِ مَخْتوم، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ اول، ۱۳۸۲ ه. ش.
- ۱۲- _____، شمیم ولایت، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ سوم، ۱۳۸۵ ه. ش.
- ۱۳- _____، صورت و سیرت در قرآن، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ سوم، ۱۳۸۵ ه. ش.
- ۱۴- _____، عصاره خلقت، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ پانزدهم، ۱۳۹۷ ه. ش.

ش.

۱۵- طوسی، محمد بن الحسن، امالی، قم، انتشارات دارالثقافه، چاپ اول، ۱۴۱۴ ه. ق.

۱۶- قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ پانزدهم، ۱۳۸۶ ه. ش.

۱۷- قمی مشهدی، محمد بن محمد رضا، تفسیر الكنز الدقائق و البحر الغرائب، محقق: حسین درگاهی، تهران، انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۸ ه. ش.

۱۸- مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت، انتشارات دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ه. ق.

۱۹- _____، زاد المعاد، محقق: علاء الدین اعلمی، بیرون، انتشارات مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۲۳ ه. ق.

۲۰- واعظ جوادی، مرتضی، فلسفه زیارت و آیین آن، قم، نشر اسراء، چاپ هفتم، ۱۳۹۱ ه. ش.

۲۱- هاشمی خویی، میرزا حبیب الله، منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه، مترجم: حسن زاده آملی و محمد باقر کمره‌ای، تهران، انتشارات مکتبه الاسلامیه، بی تا.